

“MOLLA NƏSRƏDDİN” JURNALI VƏ TÜRKIYƏ SATİRİK MƏTBUATINDA İŞLƏNƏN FOLKLOR ÖRNEKLƏRİ (MASALLAR –NAĞILLAR)

Dr. Gulbeniz BABAYEVA*

Xülasə: Məqalədə Azərbaycan satirik mətbuatının öncülü olan “Molla Nəsrəddin” jurnalında və Türkiyə satirik mətbuatında işlənən folklor örneklərindən bəhs olunur. Hər bir xalqın folkloru onun qəhrəmanlıq salnaməsini, milli – mənəvi dəyərlərini, həyat və məişətini, psixologiyasını, düşüncə tərzini və etnoqrafiyasını özündə əks etdirir. Azərbaycan ədəbiyyatında şifahi xalq ədəbiyyatı, folklor, el ədəbiyyatı, ağız ədəbiyyatı kimi terminlərlə ifadə olunan bu zəngin söz xəzinəsi Türkiyədə “ağız ədəbiyyatı”, “sözlü ədəbiyyat”, “folklor”, “anonim ədəbiyyat”, “xalq ədəbiyyatı”, “halkbilgisi”, “halkiyat”, “halkbilim” və başqa istilahlarla adlandırılır. Azərbaycan folkloru ilə tam uyurluq yaradan Türk folkloru Şərq aləmində öz zənginliyi və çoxşaxəliliyi ilə diqqəti cəlb edir. Türkdilli xalqlar üçün ortaq olan, lirik, epik və dramatik növdə qruplaşdırılan manilər, türkülər, bilməcələr, nimmilər, alkışlar, kargışlar, ata sözləri, deyimlər, təkərləmələr, əfsanələr, halk hekayələri, dastanlar, xalq teatrları və s. Türkiyə ağız ədəbiyyatının da aparıcı janrları kimi status qazanmışdır.

Şərq xalqlarının folklorunda geniş yer tutan masallar yazılı ədəbiyyata da ciddi təsir göstərmiş, Türkiyə satirik mətbuatı və ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri İ.Şinasi, H.Rehmi, A.Nesin, Ö. Seyfəddin və başqaları öz yaradıcılıqlarında masallardan geniş istifadə etmişlər.

Azərbaycan satirik mətbuatının zirvəsində dayanan, Cəlil Məmmədquluzadənin redaktorluğu ilə nəşr edilən “Molla Nəsrəddin” jurnalı (1906-1931) 25 illik fəaliyyəti dövründə masallardan (nağıllardan) yaradıcılıqla bəhrələnməmiş, dövrün ictimai-siyasi, sosial, ədəbi-mədəni problemləri nağıl-təhkiyə üslubunda oxuculara çatdırılmışdır.

Açar Sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, Türk ədəbiyyatı, “Molla Nəsrəddin” jurnalı, folklor, nağıl.

“MOLLA NASREDDİN” DERGİSİ VE TÜRK MİZAH BASININDA KULLANILAN FOLKLOR ÖRNEKLERİ (Masallar)

Öz: Makalədə Azərbaycan mizah basınının öncüsü olan “Molla Nasreddin” dergisinde və Türk mizah basınında kullanılan folklor örnekləri konu edilmişdir. Her milletin folkloru, onun kahramanlık tarihini, millî ve manevi değerlerini, hayatını ve psikolojisini kendisinde yansıtır. Azerbaycan edebiyatında “sözlü halk edebiyatı”, “folklor”, “halk edebiyatı”, “sözlü edebiyat” vb. terimlerle ifade edilen bu zengin söz hazinesi, Türkiye’de “sözlü edebiyat”, “folklor”, “anonim edebiyat”, “halk edebiyatı”, “halk bilgisi”, “halkiyat”, “halk bilim” vb. kelimelerle karşılanır.

ORCID ID : 0000-0003-4094-4973

DOI : 10.31126/akrajournal.949600

Geliş tarihi : 08 Haziran 2021/ Kabul tarihi: 21 Temmuz 2021

*Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Nizami Gencivi Adına Edebiyyat İnstitutu, Mətbuat ve Publisistika Şöbəsi.

Azərbaycan folkloru ilə böyük ölçüdə benzerlik göstərən Türklər folkloru, zənginliyi və çeşitliliyi ilə Doğu dünyasında diqqət çəkir. Türklər konuşan xalqlar üçün ortaq olan epik, lirik və dramatik türe giren manilər, türkülər, bilmecələr, ninnilər, alkışlar, beddualar, atasözleri və deyimler, tekerlemələr, efsanelər, xalq hikayələri, destanlar, xalq tiyatroları vb. Türklər sözlü edebiyatının öndə gələn türkləri olaraq statü qazanmışdır.

Doğu xalqlarının folklorunda yaygın olaraq kullanılan masallar yazılı edebiyata da etkisini göstərmişdir. Türklər mizah basınıının və edebiyatının öndə gələn temsilcilerinden İ. Şinasi, H. Rahmi, A. Nesin, Ö. Seyfeddin və digərleri eserlerinde masal örnəklərini oldukça fazla kullanmışlardır.

Azərbaycan mizah basınıının zirvesinde duran Celil Memmedguluzade'nin editörlüğü ile yayınlanan "Molla Nasreddin" dergisi (1906-1931) 25 yıllık faaliyeti döneminde masallardan yaratıcılıqla yararlanmış, dönemin sosyal, siyasi, edebi-kültürel sorunları masal – anlatı tarzında okurlara iletilmişdir.

Anahtar Kelimeler: Azərbaycan edebiyatı, Türklər edebiyatı, "Molla Nasreddin" dergisi, folklor, masal.

FOLKLORE EXAMPLES USED IN MOLLA NASREDDIN MAGAZINE AND TURKISH SATIRICAL PRESS (Tales)

Abstract: The article discusses folklore examples used in Molla Nasreddin magazine, one of the pioneers of the Azerbaijani satirical press, and in the Turkish satirical press. The folk-lore of each nation reflects its heroic history, national-spiritual values, life and lifestyle, psychology, way of thinking and ethnography. This rich vocabulary, which is expressed in terms of oral folk literature, folklore, folk literature, oral literature and etc. in Azerbaijani literature, is called "oral literature", "folklore", "anonymous literature", "folk literature", "folk knowledge" in Turkey. Turkish folklore, which is fully compatible with Azerbaijani folklore, draws attention in the Eastern world with its richness and diversity. Manis, folk songs, riddles, lullabies, applause, chants, proverbs and idioms, rhymes, legends, folk tales, epics, folk theaters and etc., which are common to Turkish-speaking peoples, have also gained the status of leading genres of Turkish oral literature. The tales, which were widely used in the folklore of the Eastern peoples, also had serious effects on the written literature. The famous representatives of the Turkish satirical press and literature, İ.Şinasi, H.Rehmi, A.Nesin, O.Seyfeddin and others frequently used fairy tales in their works.

The magazine "Molla Nasreddin" (1906-1931), which was published under the editorship of Celil Mammadguluzade, who stood at the top of the Azerbaijani satirical press, used tales creatively during its 25-year activity period, and the social, political, literary-cultural problems of the period were conveyed to the readers in the style of fairy tales.

Key Words: Azerbaijani literature, Turkish literature, "Molla Nasreddin" magazine, folklore, tale.

1. Giriş

Hər bir xalqın qədim və zəngin mədəniyyətə malik olması onun çoxəsrlik şifahi söz sənətində, folklorunda özünü ehtiva edir. Bu mənada dünya sivilizasiyasında özünəməxsus yeri olan Şərqlər xalqlarının ilkin ədəbi örnəkləri onların şifahi xalq ədəbiyyatında qərarlaşıb. Xalqın minilliklər boyu yaratdığı bu ecazkar söz sənəti Azərbaycan ədəbiyyatında şifahi xalq ədəbiyyatı, folklor, el ədəbiyyatı, ağız ədəbiyyatı və s. terminlərlə ifadə olunduğu kimi eyni soykökə, milli ənənələrə söykənən Türkiyədə də bu anlayışlar oxşar deyim-

lərlə ifadə olunur. Türklərin zamanın sınağından keçərək çağdaş dövrümüzdə gəlib çatan bu zəngin söz örnəkləri “ağız ədəbiyyatı”, “sözlü ədəbiyyat”, “folklor”, “anonim ədəbiyyat”, “xalq ədəbiyyatı”, “halkbilgisi”, “halkiyat”, “halkbilim” və başqa istilahlarla adlandırılır.

Təbii olaraq, hər bir xalqın folkloru məxsus olduğu insanların qəhrəmanlıq salnaməsi, milli-mənəvi dəyərləri, döyüş və mübarizələri, düşmən üzərində qalibiyyəti, həyat və məişəti, düşüncə tərzini, psixologiyası, etnoqrafiyası və digər əsas amillərlə sıx bağlı olur. Bu mənada böyük dövlətçilik ənənəsi olan Türkiyə xalqının çoxçeşidli xalq ədəbiyyatı onun milli kimliyini isbat edən əvəzsiz söz abidəsidir. Azərbaycan folkloru ilə çox yaxından əsləşən, bir çox hallarda tam uyurluq yaradan türk folkloru Şərqi arealında öz zənginliyi və çoxşaxəliliyi, milli dəyərlərə söykənməsi ilə diqqəti cəlb edir. Şərqi xalqları üçün ortaq olan, lirik, epik və dramatik növdə təsnif edilən manilər, türkülər, bilməcələr, ninnilər, alkışlar, kargışlar, ata sözləri və deyimlər, tə-kərləmələr, əfsanələr, halk hikayələri, dastanlar, xalq teatrları, aşıq poeziyası və s. Türkiyə sözlü ədəbiyyatının da aparıcı janrları kimi status qazanmışdır.

2. Azərbaycan və Türk nağıllarının ekvivalentliyi

Türk folklorunda masal (nağıl) adı ilə tanınan bu janrın mövzu dairəsi genişdir. Bu termin əslində ərəb sözüdür, “məsəl”in fonetik dəyişikliyə uğramış şəklidir. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatında “nağıl” adlı ilə tanınan bu folklor örnəyi nəsihətəməz ruhda yaradılmış hikmətli və ibrətli təhkiyə üslubuna məxsus olan xalq hekayələridir. Təbiət hadisələrinin, əşyaların, adi məişət əhvalatlarının geniş epik lövhələrlə canlandırılması, fantastik tərzdə təqdimi masalların əsas səciyyəvi xüsusiyyətlərindəndir. Xalqın həyat və məişət tərzini, milli adət-ənənələrini özündə yaşadan bu folklor nümunələrində xalq müdrikliyinin, onun dərin təfəkkürünün, həyata və cəmiyyətə ayıq münasibətinin fantastik bir ucılığa yüksəldiyini görürük. Azərbaycan folklorunda olduğu kimi Türk folklorunda da masallar xalqın mübarizələrlə dolu qəhrəmanlıq səhifələrini, vətənpərvərlik ruhunu, yüksək mənəvi-əxlaqi dəyərlərini, insani keyfiyyətlərini özündə təcəssüm etdirir. Xüsusilə, masallarda aparıcı xətt xeyrin şəər, yaxşılığın pislik, işıqın qaranlıq, zülmət üzərində qələbəsi və təntənəsi süjeti əsasında qurulmuşdur. Xalqın istək və arzularını, gələcəyə böyük inamını əks etdirən masallar Türk yazılı ədəbiyyatına da təsirsiz ötürməmişdir. Türk satirik ədəbiyyatının və mətbuatının tanınmış nümayəndələri İ. Şinasi, H. Rehmi, A. Nesin, Ö. Seyfeddin və başqaları öz yaradıcılıqlarında xalq masallarından yerli-yerində və ustalıqla istifadə etmişlər.

Dünya xalqlarının nağıllarında olduğu kimi, Türk masallarında da xalqın tarixi keçmişi, zülm və istibdada, yadelli işğalçılara qarşı mübarizəsi, milli özünüdərk və sağlamlıq, demokratik cəmiyyət ideyaları əsas yer tutur.

3. Azərbaycan və Türk folklorunda nağılların çoxçeşidliyi

Masallar çoxçeşidliyi, mövzu, məzmun və ideya zənginliyi ilə diqqəti cəlb edir. Bu baxımdan onları aşağıdakı şəkildə təsnif etmək olar:

1. Əfsanəvi masallar;
2. Tarixi masallar;
3. Ailə-məişət masalları;
4. Alleqorik masallar;
5. Heyvanlarla bağlı masallar;
6. Satirik və yumoristik masallar.

Aydın Abi satirik və ailə-məişət masallarının cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrini əhatə etdiyini və mübarizənin də əsasən bu təbəqələr arasında getdiyini ön plana çəkərək yazır: “Belə masallarda çox zaman qələbə aşağı təbəqədən olanlar tərəfində olur: yoxsul bir kəndli olan Kösə dayı öz fərsət və çoxbilmişliyi ilə zənginləri aldadıb dənizdə boğdurur (“Kösə dayı”), Kösə hiyləgərliyi sayəsində şeytana belə kələk gəlib onu heyran qoyur (“Kösə və şeytan”), Kələqlan özünü hind padşahının oğlu kimi qələmə verərək kral qızı ilə evlənin (“Hiyləgər axmaq”), ögey ana əlində bir alətə çevrilən gənc qız saraya gəlin köçür (“Sırmalı başmaq”) və s” (Aydın Abi Aydın, 2007: 55).

Masalları şərti olaraq üç hissəyə ayırmaq olar: a) Giriş, b) Əsas hissə (hadisə və əhvalatın təsvir və təhkiyəsi, c) Nəticə.

Bəzən qısa, bəzən isə geniş həcmli giriş hissədə əsasən satirik və yumoristik təkərləmələr verilir ki, bunlar da mənalı və mənasız sözlərdən təşkil edilmiş mətnlərdən ibarət olur. Bir qayda olaraq təhkiyəçi hər hansısa bir əhvalatı, rəvayəti və yaxud xalq hekayəsini nəql edərkən qarşı tərəfin diqqətini cəlb etmək, situasiyanın idarəedicisinə çevrilərək, şən əhval-ruhiyyə və xoş ovqat yaratmaq missiyasını həyata keçirməklə diqqəti öz üzərində cəmləşdirir. Azərbaycan folklorunda və “Molla Nəsrəddin” jurnalında yer alan nağıllardakı “Biri varmış, biri yoxmuş, Allahın qulu çoxmuş, çox söyləməsi günahmış. Dəvələr dəllal ikən, keçilər bərbər ikən, bir məmləkətin birində bir qoca qarı, qoca qarının da kəl oğlu varmış” (Aydın Abi Aydın, 2007: 57) üslubundan türk masallarının da girişində istifadə olunur.

Təkərləmələr nəinki girişdə, hətta masalların əsas hissəsində, daxili qatında, hadisələrin gedişi və açılması prosesində də işlənir. Satirik üslublu masallarda irihəcmli təkərləmələrə daha çox rast gəlinir. Məsələn, türk folklorunda məşhur olan “Külkədisi” masalında təkərləmələrdən bol-bol istifadə olunur. Masalın əsas surəti kimi verilən Kələqlan qoca qarıdan çörəyini ala bilmədikdə onu aşağıdakı təkərləmələrlə ittihamlandırır: “A qara qarı, a quru qarı”? Önümə tökmə bir ovuc darı, tökəcəksənsə onu toyuqlarının önünə tök, yumurtlasın sənə bəyazı bəyaz, sarısı sarı... Yox, yoxsa acıxan acıq yesin, sarımsaq tapar cacıq (xiyarla qatıqdan ibarət salat- G.B) yesin, əgər doymazsa

uyuz (qotur – G.B.) atın ətini, quduz dananın otunu yesin! Mən çörəyimi istəyirəm, yalan-palan istəmirəm! Verirsən ver, verməzsən nə oğlan tanıyıram, nə qız! Nə ilan deyərəm, nə ulduz! Sağına keçərəm, soluna keçərəm! Əsə-rəm-kəsərəm, əyirdiyini də, əyirəcəyini də, üzünü də, yumağını da qapıb qaçaram.” (Aydın Abi Aydın, 2007: 57).

“Külkedisi”ndəki Kəloğlan Azərbaycan nağıllarındakı Keçəl obrazı ilə tamamilə ekvivalentlik təşkil edir.

Satirik masalların ikinci, yəni əsas hissəsində süjet xəttində yığcamlıq, lakoniklik və dinamiklik nəzərə çarpır. Obrazların dialoqlarında fikirlər aydın, səlis və konkret olur. Eyni zamanda danışıq prosesində tərəflərin hazırcavablığı, ayıqlığı və müdriqliyi diqqəti cəlb edir.

Satirik masallarda digərlərindən fərqli olaraq, ictimai məzmun ön plana keçir, xalqın həyatı, adət-ənənəsi mövcud nöqsanlara qarşı barışmazlığı, kəsin mübarizəsi, cəmiyyətdəki eybəcərliklərə qarşı satirik ittihamı, istehzalı gülüşü aparıcı rol oynayır. Satirik masallar üçün sehrli, romantik, əfsanəvi qüvvələr deyil, ictimai-siyasi, sosial ziddiyyətlər, xeyir və şər qüvvələrin, bütövlükdə bir-birinə antaqonist olan tərəflərin çarpışması səciyyəvidir. Xüsusilə də, bu tipli masalların baş qəhrəmanları cəmiyyətin sadə və zəhmətkeş təbəqələri arasından çıxan və yüksək ideallar uğrunda mübarizə aparan müsbət obrazlardır.

Masalların final hissəsi – sonu nikbin əhval-ruhiyyə ilə başa çatır, oxucunu düşündürür.

Masalların səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də onların tərkibində atalar sözləri və məsəllərdən istifadə olunmasıdır. İkinci bir üstünlüyü isə “Molla Nəsrəddin” jurnalında rast gəlinən nağıllar kimi, masallarda da mətnə uyğun, onunla həmahənglik yaradan şeir parçalarının işlənməsidir. Bütün bunlarla yanaşı, masallarda sadə, aydın və anlaşılıq təhkiyə üslubu, zəngin bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə bu janrın daha geniş yayılmasına və sevilməsinə gətirib çıxarır.

Komik və satirik situasiyalar, mübaliğəli və idiomatik ifadələr, xalq deyimləri və aforizmlərin zənginliyi, cəmiyyətdəki özbaşınalıqlar, daxili aşınmalar, mənəvi eybəcərliklər, ictimai və sosial bərabərsizliklər, çatışmazlıqlar, insan həyatına yabançı olan qanunsuzluqlar və s. ziddiyyətli problemlər masalların türk folklorunda işlək bir janra çevrilməsinə təminat yaratmışdır.

Folklorun epik janrlarından biri olan nağıllardan (masallardan) “Molla Nəsrəddin” jurnalında da geniş istifadə olunmuşdur.” Xalq nağıllarında həyati problemlər, bəşəri arzu və istəklər fantastik biçimdə ifadə olunur. Odur ki, nağılı digər epik janrlardan fərqləndirmək istəyən tədqiqatçılar belə qənaətə gəlmişlər ki, nağıl folklorun daha çox fantaziyaya əsaslanan janrıdır, tarixi ənənələri və ictimai ziddiyyətləri qabarıq halda, bədii uydurmalar vasitəsilə və

çox halda nikbin bitən əhvali-ruhiyyə ilə əks etdirir” (Əliyev, 2004:217). “Molla Nəsrəddin” jurnalında isə dərc olunan nağıllarda hadisə və əhvalatlar, obrazlar real gerçəklikləri əks etdirir. Dövrün ictimai-siyasi, sosial, ədəbi-mədəni problemləri nağıl-təhkiyə üslubunda oxuculara çatdırılır. Milli həyat tərzini və milli məfkurəyə əsaslanan “Molla Nəsrəddin” jurnalı xalq təfəkkürünün məhsulu olan nağıllardan istifadə etməklə sadəlik, təbiilik, obrazlılıq yaradır və reallığı gücləndirir. Maraqlı deyim tərzini, danışq üslubu oxucunu hadisələrə inandırır və diqqəti cəlb edir.

“Nağıl” rubrikası ilk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1906-cı ilin 22-ci nömrəsində dərc edilib. Jurnalın həmin sayında “Qədim Molla Nəsrəddinin nağılları” başlığı ilə belə bir məlumat yer alır: “Qələrimizin çoxusu neçə dəfələr xahiş ediblər ki, qədim Molla Nəsrəddinin camaat içində şöhrət tapan nağıllarından gəhbir məcmuəmizdə çap edək. Buna binaən, mərhum Mollanın məzhəkəli nağıllarının məcmuəsini tezliklə İrandan gətirtirib həmin nağılları indidən başlayıb arabir çap edəcəyik”. Redaksiyanın bu qeydindən sonra jurnalda iki kiçik nağıl dərc edilmişdir. Oxuculara təqdim edilən nağıllar məzmununa görə bir-birindən fərqlənir. Lakin bütövlükdə onları birləşdirən əsas cəhət cəmiyyətdəki acı həqiqətləri, real gerçəklikləri satirik parodiyalar vasitəsilə təqdim etməkdir. Birinci nağıl ailə-məişət məsələsindən başlayaraq yüksələn bir xətlə inkişaf etdirilərək ictimailəşdirilir. İkinci nağıl-parodiyada isə fanatizmin ifşası, boş və mənasız inancların cəmiyyətə mənfi təsiri məsələsi ön plana çəkilir.

“Molla Nəsrəddin”də yer alan nağıllar ənənəvi nağılların forma-struktur özəlliyini qoruyub saxlayır, onlar xarakterinə görə hərəkətin baş vermə zamanını və hadisələrin məkanını təyin edir, personajları adlandırır, nağılçının əhvalata münasibətini aydınlaşdırır. Tarixi ənənəyə sadıq qalaraq, girişdə “Biri var imiş, biri yox imiş” kimi formulu qoruyub saxlayır. Məsələn: “Biri var imiş, biri yox imiş, Allahdan başqa hamı var imiş. Böyük Allahın bir Ordubad şəhəri var imiş” (Məyus, 1927:3).

Nağılın müqəddiməsindən aydın olur ki, hadisələr ənənəvi olaraq həmişə keçmiş zamana aid olur. Lakin onun uzaqlığının qeyri-müəyyənliyi də qeyd edilir. Bu qeyri-müəyyənlikdə bir şərtlik də vardır. “Molla Nəsrəddin”də dərc edilən nağıllarda bir çox məsələlər – elm və təhsil, fanatizm, qadın azadlığı, rüşvətخورluq, talançılıq, biganəlik kimi önəmli problemlər satirik və yumoristik yöndən şərh olunur. Jurnalda ən mühüm problemlərdən olan elm və təhsil sahəsindəki çatışmazlıqlar, eyib və qüsurlar nağılların da əsas mövzusunə çevrilir.

Nağıl-təhkiyə üslubu molla-nəsrəddinçilərə həqiqəti dərin qatlarına kimi, daha qabarıq və açıq-aydın ifadə etməyə imkan verir. Söyləmə üslubunda gerçəklik və yaradıcılıq ön plana keçir. Nağılda əvvəlcə hadisələrin cərəyan etdiyi

məkanın təsvirindən sonra, müəllif əsas məsələyə keçid alaraq çatdırmaq istədiyi mətləbdən bəhs edərək yazır: “Bu şəhərin bir gənc köylü məktəbi var imiş. Bu məktəbdə kənd təsərrüfatına aid dörd toyuq ilə bir xoruzdan başqa bir şey yox imiş. Dərs ili tamam olduqda buranın aqronom müəllimi nə səbəbə məktəbə aylar ilə gəlmədiyini bilən yox imiş”. Nağılda əsas məqsəd Ordubadın kənd məktəbindəki acınacaqlı vəziyyətin göstərilməsi, dərslərin keçirilməməsi, müəllimin aylarla işə gəlməməsi kimi real faktları oxucuya çatdırmaqdır. Müəllifin satirik təhkiyəsində konkret ünvan göstərilsə də, ancaq belə məktəblər o zamankı Azərbaycanda çoxluq təşkil edirdi. Bununla dövrün ümumi mənzərəsi verilir, elm və təhsilə biganə münasibət nağılın əsas məğzini təşkil edir. Ən acınacaqlısı da budur ki, təhsil ocağını əyləncə mərkəzinə çevirənlər uşaqların gözü qarşısında gecə saat 12-yə qədər nərd oynayır, hamı bu qeyri-qanuni, meşşani səhnələrə sükutla tamaşa edir və heç kəs səsini ucaltmır. Nağılın sonunda bu əyalətlərdə baş verənlərdən guya ki, bixəbər olan yuxarı dairələr satira atəşinə tutulur. Buradakı özbaşnalıq, laqeydlik sarkazmla təsvir olunur: “Müəllimlər dərslərdən nə qədər buraxdığını bilən olmaz imiş. Çünki dərs jurnalını müayinə edən yox imiş. Çünki bilsəydi maarifxananı tənəlxana olmağa razı olmazmış”. Nağılın finalında təhkiyəçi əsas mətləbi birbaşa deyil, dolayısı ilə, təzadlar şəklində, ironiyadan istifadə yolu ilə oxucuya çatdırır. Əslində, bununla demək istəyir ki, Maarif Komissarlığı da bu işlərdən xəbərdardır.

Nağıllarda hadisələrin baş verdiyi məkanların coğrafi ərazisi genişdir. Burada Tiflis, Şeytanbazar, Bakı, Biləcəri, Lənkəran, Lerik, Qarabağ, Tehran, Qəsri-Qacar, Gəncə, Şah Abbas məscidi, Ordubad... və bu kimi şəhər, kənd, tarixi abidə, məscid və s. adları çəkilir.

Nağıllar jurnalda bəzən “Gülməli nağıl” sərlövhəsi ilə də verilir. Lakin bu tipli nağıllarda, əslində, gülməli deyil, xalqın faciəsini əks etdirən problemlər satirik bir dillə nəql olunur. “Nağılçı” imzası ilə dərc olunan “Gülməli nağıl” da milli-mənəvi dəyərlərimizdən ürək ağrısı ilə bəhs edilir. Nağılın girişində Gəncədə müxtəlif dinlərə sitayiş edən xalqlar haqqında məlumat verilir. Müsəlman və Xristianların dini məbədgahlara, məscid və kəlisalara fərqli münasibətindən söhbət açılır: “Orada iki ibadət xana var imiş ki, Şah Abbas cənnətməkandan qalib imiş. Biri erməni kilsəsi imiş, biri də Şah Abbas məscidi imiş. Şah Abbas məscidinin çoxlu mülki mövqufatı var imiş, erməni kilsəsinin də çoxlu mülki var imiş. Kəlisə mövqufatı ermənilərin ixtiyarında qalib imiş, məscid mövqufatı rus hökumətinin ixtiyarına verilmiş imiş” (Nağılçı, 1917:5).

Artıq nağılçı bu ilk məlumatdan sonra oxucunu intizarda qoyur. Çünki verilən ilkin qıcıqlandırıcı informasiya hadisələrin necə cərəyan edəcəyinə ciddi maraq oyadır və hər bir müsəlmanın beynində belə bir sual dolaşır: kəlisələr ermənilərin öz ixtiyarında olduğu halda, məscidlər nə üçün rus hökumətinin

ixtiyarına verilmişdir? Nağılın davamında daha acınacaqlı təsvirlərlə qarşılaşırıq. Hamamın yerində ermənilərin teatr binasının, müsəlman karvansarasının yerində isə pasajın tikilməsi və onun yanında itlərin balalması, keflilərin əyləncə məkanına çevrilməsi kimi faciəvi reallıqların göstərilməsi insanda ikrah hissi yaradır. Tarixi abidələrimizə, müqəddəs yerlərimizə öz biganəliyimiz və rus dövlətinin həqarətli münasibəti nağılda çox ciddi problem kimi qoyulur və hər bir müsəlmanı dərinlən düşündürür. Hələ bu azmış kimi Şah Abbas məscidinin qabağında hovuz tikib, suyunun da qəsdən məscidə axıdılması epizodları da nağılın ən təsirli səhnələrindəndir: “Hovuzun suyu sızıb məscidin binasına gedirmiş. Əvvəlki müstəbid rus dövləti də sevinirmiş ki, müsəlmanların məscidi uçacaqdır”. Nağıl ilk baxışda sadə süjet üzərində qurulsa da, əslində, mətndə bir çox məsələyə diqqət çəkilir. Müqəddəs məbədgahlarımıza qeyri millətlərin nifrətlə, qəzəblə yanaşması, islam dininə hörmət göstərməməsi, məscid tikilərkən savadlı mühəndislərin olmaması, mədaxil və məxarici hesablayan vəkillərə ehtiyac duyulması kimi faktların təsviri belə yazıların sadəcə adının nağıl olduğunu əks etdirir və əslində, dövrün real eybəcərliklərini açıb göstərir.

“Molla Nəsrəddin”də verilən nağılların içərisində elələrinə də rast gəlinir ki, onlar əvvəldən axıradək “var idi, yox idi” sözlərinin təkrarı əsasında qurulan cümlə strukturuna malikdir. Belə nağıllarda iki-üç diqqət çəkən məqam bədi təkrirlər vasitəsilə oxuculara çatdırılır: “Bir gün var idi, bir gün yox idi. Bir Tiflis var idi, bir Şeytanbazar var idi, bir də beş-altı iranlı var idi, bir də altı yüz meyxana var idi, bir də iranlıların cırıq tumanları var idi, bir də meyxanaçıların qızıl, gümüş kəməri var idi” (Naqqalüdüvlə, 1908:6).

Nağılçı ilk baxışdan sadə görünən bu cümlələr vasitəsilə böyük mətləbləri göstərir və iki xalqı, iki təbəqəni müqayisə edir. İranlıların səfil görkəmi ilə meyxanaçıların zəngin həyatı və geyim tərzindəki təzadları üzə çıxarır. Həm də bu fərqlilik təkcə onların üst-başında, görkəmində deyil, daxili aləmində, düşüncə tərzində də özünü göstərir: “... meyxanaçıların uşaqları gimnaziyalarda oxuyurdu, amma iranlıların uşaqları küçələrdə veyil-veyil dolanırdı”. Təhkiyədən görünür ki, iranlıların daxili də xarici kimi kasad olduğu üçün uşaqlarını elmdən, təhsildən yayındırmışlar. Nağılda diqqəti cəlb edən bir məqam da mətndəki “Tehranda Qəsri-Qacar var idi” fikridir. Yəni Qəsri-Qacar”ı olan xalq elmsiz, savadsız olmamalıdır ideyası oxucunu düşündürür.

4. Nəticə

“Molla Nəsrəddin” jurnalı Bakı mərhələsində də “Nağıl” rubrikasından istifadə etmiş, Sovet hakimiyyətinin qurulmasından sonra cəmiyyətdə hökm sürən ədalətsizliklər, haqsızlıqlar, insan hüquqlarının tapdanması kimi mənfi

halların ifşası bu nağılların əsas leymotivinə çevrilmişdir. XX əsrin bu mərhələsi iqtisadi və sosial sahələrdəki yeniliklərlə, tərəqqiyə, inkişafa, texnikaya, insan əməyini yüngülləşdirməyə meylin güclənməsi ilə yaddaqalandır. Cəmiyyətdəki bu yeniləşmə prosesləri “Molla Nəsrəddin” jurnalının diqqətindən kənardə qala bilməzdi.

“Molla Nəsrəddin” jurnalında nağıllar bəzən imzasız (1906, №22; 23), bəzən gizli imzalarla “Anaş Qurbəğa” (1907, №4), “Lağlağı” (1907, №5; 10), “Naqqalüddövlə” (1908, №28), “Nağılçı” (1917, №16), “Məyus” (1927, №21), “Sarsaqqulu” (1927, №49), “Quqqulu” (1928, №16), “Casus” (1928, №26), “Nağılçı” (1928, №28), “Zındıq” (1929, №10) verilmişdir.

Jurnalda dərc edilən nağılların ideya və məzmunu ilə yanaşı, forma və strukturunda da novatorluq nəzərə çarpır. Çünki nağıla müxtəlif vəznli satirik şeirlərin və bayatıların əlavə olunması molla nəsrəddinçilərin digər şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinə etdikləri parodiya və perifrəz kimi, uğurlu və effektiv alınmış, mətnin ideoloji çəkisinin, məna yükünün tutumluluğuna təminat yaratmışdır. Bu novatorluq jurnalın nəşri boyunca müşahidə edilir.

KAYNAKÇA

Aydın, Abi Aydın (2007); *Türkiyə ədəbiyyatı tarixi* (müqayisəli) II cild (I cild). Dərslik. Bakı.

Əliyev, Oruc; *Nağıllar. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi*. Altı cilddə. I cild. “Elm”, Bakı 2004.

Məyus; “Nağıl”, *“Molla Nəsrəddin” jurnalı*, 19 may, 1927, №21, Bakı, s.3.

Nağılçı; “Gülməli nağıl”, *“Molla Nəsrəddin” jurnalı*, 12 iyul, 1917, №16, Tiflis, s.5-6.

Naqqalüddövlə; “Nağıl”, *“Molla Nəsrəddin” jurnalı*, 14 iyul, 1908, №28, Tiflis, s. 6.